

Ceyda Gürman, *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, 356 sayfa.
ISBN 978-625-8146-42-4

RABİA HACER BAHÇECİ*

Çağdaş tefsir tarihi araştırmaları, XIX. yüzyılda ortaya çıkan tarih yazıcılığı ile başlamıştır. Öncesinde tabakat eserleri üzerinden sürdürülen tefsir tarihi araştırmaları, Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* adlı eseriyle ekol tasnifine dayalı sistematik bir tarih yazımı halini almıştır. Bu yazım geleneği Muhammed Hüseyin ez-Zehabi'nin (ö. 1977) *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*'u ile İslam dünyasında kabul görmüştür. Günümüz tefsir tarihi tasavvuru büyük ölçüde bu eserler üzerinden şekillenmiştir. Ancak bu eserler seçme metinler üzerinden inşa edildiği için tefsir tarihini her yönüyle kuşatmaktan ve olduğu gibi yansıtmaktan uzak kalmaktadır. Tefsir tarihi tasavvurunun doğruya en yakın şekilde kurulabilmesi için mevcut birikim eleştirel okumalara tâbi tutularak güncellenmelidir. Ceyda Gürman'ın *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler* ismiyle 2020 yılında hazırladığı doktora tezi ve aynı isimle kitap olarak yayımladığı çalışması, tefsirin erken döneminde ve teşekkülünde önemli bir yeri olan tâbiîn dönemine dair yerleşik ön kabulleri tartışmaya açması bakımından önem taşımaktadır. Eserde tefsir tarihi yazımında genel kanı halini almış olan birçok yargı dikkatli biçimde sorgulanmaktadır. Çalışma tâbiîn döneminde Medine'de yürütülen tefsir faaliyetlerine yoğunlaşmakta, örneklem olarak Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 118/733) ve Zeyd b. Eslem'in (ö. 136/754) Kur'an yorumlarını incelemektedir.

İncelemeye konu edilen bu eserin dikkat çekici sonuçlarından biri, I. (VII.) asrın ikinci yarısından başlayarak II. (VIII.) asrın ilk çeyreğine kadar devam eden tâbiîn döneminin bölgesel bir ekol tasnifine tâbi tutulmasının bazı yönlerden eksik ve yanlış olduğunu Medine özelinde ortaya koymasındır.

214

İslam
Araştırmaları
Dergisi
51 (2024)
214-218

* Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Research Assistant, İstanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, ORCID: 0000-0002-4908-4749, rabiahacer.bahceci@medeniyet.edu.tr

DOI: 10.26570/isad.1414875 • Gelis/Received 19.09.2023 • Kabul/Accepted 04.10.2023

Atıf/Citation Bahceci, Rabia Hacer, "Ceyda Gürman, *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 51 [2024]: 214-218.

Nitekim çağdaş tefsir tarihi yazımında tâbiün döneminde Mekke, Medine ve Kûfe şehirlerinde tefsir ekollerinin kurulduğu yönünde genel bir kabul bulunmaktadır. Buna göre sahâbi hocaların yetiştirdiği tâbiün öğrenciler sayesinde öne çıkan şehirlerde ekoller oluşmuştur. Her ekolün ayrı birer metodu olduğu düşünülmüş, metodik fark nakil-rey ayırımında aranmıştır. Böylece tefsirde Mekke ve Medine'nin nakli, Kûfe'nin reyi temel aldığı söylenmiştir. Gürman, bu tasnifin Medinelî müfessirler açısından gerçekliği yansıtmadığı sonucuna ulaşmıştır. Medinelî ulemanın ortak bir metod kullanmaması, nakil ve rey tefsiri arasında keskin bir çizgi çizilememesi, şehirler arasındaki etkileşimin yüksek olması ve ekoller için zikredilen kurucu isimlerle ekol mensupları arasında bir ilişki kurulamaması bu sonucun göstergeleridir. Bu sebeple yazar metodoloji farkını gösteren “ekol” kavramı yerine bölgesel farkı imleyen “ilim merkezleri” kavramını tercih etmiştir.

Tâbiün neslinin tefsir anlayışının ortaya konulması, ilim merkezlerinde takip edilen yöntemlerin analiz edilmesi, dönemin meşhur müfessirlerinin tanıtılması, Medine ve Medinelî müfessirlerin ilim merkezleri ve bu merkezlerde bulunan müfessirler arasındaki konumunun tespit edilmesi çalışmanın hedefleri olarak belirlenmiştir (s. 5). Ancak çalışmanın ana hedefleri ile dolaylı hedeflerinin birbirinden ayrılması, içeriği daha iyi yansıtabilirdi. Nitekim çalışmada tâbiün dönemi hakkındaki nitelikli sonuçlar Medine örneği üzerinden dolaylı olarak türetilmiştir. Kavramsal ve tarihsel çerçevenin çizildiği birinci bölümde Medine'nin siyasî, sosyal, kültürel ve ilmî durumu incelenmiş; ikinci bölüme giriş mahiyetinde tâbiün dönemi ve ilim merkezlerine temas edilip Medine'de yapılan tefsir faaliyetlerine yer verilmiş; eserin temel konusunu oluşturan üçüncü bölüm ise meşhur Medinelî tâbiün müfessirleriyle özellikle Kurazî ve Zeyd b. Eslem'in Kur'an yorumlarına ayrılmıştır.

Zikredilen hedefler gibi eserin ismi de tâbiün döneminin bütününe yönelik bir araştırma yapılacağı izlenimi vermektedir. Tâbiün dönemi ile Medinelî müfessirler arasında eksik girişimlilik (*umum husus min vech*) ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre tâbiün dönemi bir kümeyi, Medinelî müfessirler ise onunla kesişen bir diğer kümeyi oluşturmaktadır. Yazar esasen bu iki kümenin kesişim noktasını incelemektedir. Bu durumda isim tercihinde büyük bir revizyona gerek olmaksızın “ve” bağlacı kaldırılarak *Tâbiün Dönemi Tefsiri: Medinelî Müfessirler* gibi bir isimlendirme içeriği ve amacı daha iyi yansıtabilirdi.

Çalışmanın ilk bölümünde *tâbiün* ve *tefsir* kavramlarının anlamlarına kısaca değinilmiş, daha sonra tâbiün döneminde Medine şehrinin siyasî, sosyal ve kültürel durumu incelenmiştir. Okuyucuya bu dönemde Medine'deki sosyal hayatın bir fotoğrafının verilmesi, müfessirleri anlamının

ilk adımını oluşturması açısından oldukça değerlidir. Buna göre Medine, demografik yapısı ve jeopolitik konumu sebebiyle inanca dayalı tartışmalardan ve siyasetten uzak kalmış, diğer ilim merkezlerine oranla Hz. Peygamber'in ve ashabının izlerini kolaylıkla korumuştur. Böylece fıkıh, hadis, siyer ve megazi ilimlerinde öncü bir konuma erişmiştir.

Tefsir tarihi literatüründe tâbiîn dönemi müfessirlerinin çoğunlukla mevâliden oluştuğu verili alınan bir bilgidir. Çalışmada, Medineli müfessirler açısından bu yargının geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre Medine'nin sosyal yapısındaki homojenliğe bağlı olarak ilmi faaliyetlerde mevâlî etkisinden söz etmek mümkün değildir. Nitekim kitapta konu edilen dokuz Medineli müfessirden Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Nâfi' (ö. 117/735) ve Zeyd b. Eslem mevâlî iken; Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/732), Kurazî ve Zührî (ö. 124/ 742) mevâlî değildir. Burada Arap müfessirler arasında, Medineli müfessirler arasında kaydedilen Urve b. Zübeyr'in de zikredilmesi iyi olurdu (s. 40). Farklı din ve kültürlerle yoğrulmuş mevâlînin İslam'a girerek tefsirle ilgilenmesi neticesinde İsrâiliyat'ın arttığı yargısının Medine açısından doğru olmadığı da bu bölümde ulaşılan sonuçlar arasındadır.

İkinci bölümde tefsirin oluşum ve gelişim evreleri tanıtılmış, ardından ekol tasnifinin yeterliği sorgulanmıştır. Bu çerçevede Übey b. Kâ'b'ın (ö. 33/654 [?]) Medine tefsir faaliyetlerinde kurucu isim olarak zikredilmesinin yanlış olduğu, Medine ulemasından sayılan Ebü'l-Âliye'nin (ö. 90/709) Basralı bir âlim olarak anılmasının daha doğru olacağı gibi önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Yazara göre ekol tasnifi esas alınmadığı takdirde bir kurucu isme ihtiyaç duyulmayacak ve müfessirler kendi bağlamları içerisinde değerlendirilebilecektir. Yine ekol tasnifine dayalı tefsir tarihi yazımında Basra'daki tefsir çalışmaları Kûfe ekolüne dahil edilmektedir. Çalışmada Basralı ve Kûfeli ulema arasında hatırı sayılır bir yakınlık bulunmadığı ifade edilmiş, ekol tasnifi baz alındığında Mekke'den sonra rivayet yoğunluğu en yüksek şehir olan Basra'daki tefsir birikiminin gözden kaçırılacağına dikkat çekilmiştir. Eserde ekol sistematigi yerine tâbiîn dönemi ilim merkezleri temel alınmıştır. Bu çerçevede Hicaz, Irak ve Şam müstakilen; Yemen, Mısır ve Horasan ise bir arada zikredilerek bu merkezlerdeki ünlü müfessirlerin isimlerine yer verilmiştir.

Eserin son bölümü Medineli tâbiîn müfessirlerin Kur'an yorumlarına ayrılmıştır. Çalışmada Medine şehri ağırlıklı olarak Kurazî ile Zeyd b. Eslem örneğinde incelenmiştir. Medine'de öne çıkan yedi müfessire "Diğer Müfessirler" başlığı altında müstakil olarak yer verilmiş, bunun dışındaki müfessirler ismen zikredilmiştir. Zikredilen meşhur Medineli müfessirler Urve

b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ömer b. Abdülazîz, Atâ b. Yesâr, Muhammed el-Bâkır, Nâfi' Mevlâ İbn Ömer ve Zührî'dir.

Yaygın tefsir tarihi tasavvurunda Medine ekolünün önde gelen müfessirleri olarak zikredilen Kurazî ve Zeyd b. Eslem, bu çalışmada da Medine tefsir birikiminin temsilcileri olarak değerlendirilmiştir. Kurazî ve Zeyd b. Eslem'in Kur'an yorumları Medine'de tefsir ilminin genel durumunu izah etmek için yeterli görünse de örnekleme farklı düşünen ve etkileşim ağı yüksek başka bir müfessirin daha yer alması fayda sağlayabilirdi. Nitekim Kurazî ve Zeyd b. Eslem kendi reyleri ile tefsire daha fazla yer verirken Urve, Saîd, Atâ, Nâfi' ve Zührî gibi isimler sahabeden nakilde bulunmaya özen göstermişlerdir.

Çalışmada Kurazî ile Zeyd b. Eslem'in Kur'an yorumları arasında ciddi bir farkın bulunmaması Medine'nin siyasî ve sosyal istikrarı ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte müfessirlerin kişisel ilgilerinin Kur'an yorumlarına yansıdığına dikkat çekilmiştir. Buna göre siyer ve meğazi ilimlerdeki etkinliğinin bir yansıması olarak Kurazî sebep-i nüzûle, müphemlere, kıssalara ve önceki kavimlere ilişkin bilgilere daha sık yer vermekte; fakih kimliği ile tebarüz eden Zeyd b. Eslem ise fikhî açıklamaları ön planda tutmaktadır. Burada Kurazî ve Zeyd b. Eslem'in tefsir rivayetlerindeki konular sayısal veriler üzerinden paylaşılabilir, böylece daha net bir tablo sunulabilirdi.

Çalışmada tâbiün devrine ait rivayetler İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân*'ından elde edilmiştir. Medinelî meşhur müfessirlerin rivayet aldığı ve rivayette bulunduğu isimler zikredilmiştir. Bu durum çalışmaya zenginlik katsa da Medinelî müfessirlerin kendi aralarındaki ve diğer şehir ulemasıyla aralarındaki etkileşim ağlarının ortaya çıkarılabilmesi için bu isimler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi beklenirdi. İlgili yerlerde müfessirlerin *Câmiu'l-beyân*'da bulunan rivayet sayılarına da yer verilmiştir. İsimlerin toplu şekilde zikredildiği bölümde Urve ve Ömer b. Abdülazîz gözden kaçırılmış (s. 105), Şii müfessir Muhammed el-Bâkır'ın *Câmiu'l-beyân*'daki rivayet sayısına ise hiç yer verilmemiştir. Bu noktada eserin araştırma hacmi, Medinelî ulema arasındaki ilişki ağlarına ve etkileşim oranlarına yoğunlaşılmasının önüne geçmiş görünmektedir. Ayrıca Medinelî meşhur müfessirler arasında zikredilen isimlerin niçin birer müfessir olarak ele alındıkları gerekçelendirilmemiştir.

Çalışmanın sonunda kadın müfessirler ile kıraat âlimlerine ayrıca yer verilmiştir. Kıraatin tefsirden ayrı ancak onu bütünleyici bir yapı arzemesi sebebiyle kıraat âlimleri özel bir başlık altında incelenmiş olabilir. Ancak kadın müfessirlerin ayrı bir başlık altında ele alınma sebebi tam olarak açıklanmış değildir. Nitekim burada sayılan yedi isim Medinelî tâbiün müfessirlerin zikredildiği gibi ismen anılabilir, tefsir rivayetleri ile öne çıkan

Amre bint Abdurrahman ise “Diğer Medineli Müfessirler” başlığı altında sekizinci isim olarak yerini alabilirdi. Bu araştırmanın konuya dahil edilmesi çalışmanın kapsamını genişletmiştir.

İncelemeye konu edilen bu eserde konuyla ilgili ulaşılabilen bütün çalışmalar taranarak titiz bir araştırma yürütülmüş, bağlantılı eserler yeri geldikçe değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Çalışmanın önemli özelliklerinden biri, araştırılmayı bekleyen konulara cömertçe işaret edilmiş olmasıdır (s. 45, 99, 202, 220, 247, 251, 252, 272, 286, 291, 305, 312, 323, 324). Kısaca bu çalışma Medine şehri özelinde tâbiîn dönemi tefsir birikimine dair genel kanıyı değerlendirmesi açısından büyük bir önemi haizdir. Eser, tefsir tarihi inşasının sağlıklı biçimde yapılabilmesi yolunda ciddi katkılar sağlamaktadır.